

להיות או להיראות

הרהורים על היחס צורה-תוכן בעולם המודרני לאור המקורות העתיקים¹

יוסף צ' ליברזון

העולם שבו אנו חיים, והכוונה גם לעולם הפיסי וגם לעולם האנושי, טבוע במה שאפשר לכנות המתח שבין צורה לתוכן. במילים אלה אני מתכוון למתח שבין הדבר כפי שהוא באמת לבין הצורה שלו - הצורה שבה הוא מופיע, או בלשון יותר פילוסופית: היחס שבין מהות לתופעה.² העולם הוא מקום שבו אחרים (דברים ואנשים) מופיעים לעינינו ומקום שבו אנו מופיעים לעיני אחרים. כשם שאנו יכולים לשוות 'צורה' נאה למשהו שהוא (=במהותו) לא נאה כל כך, כך ייתכן שדברים שמופיעים לעינינו אינם ב'אמת-במציאות' כאלה.

המילה 'מתח' רומזת למעין מאבק או למלחמה ובצדק, אם כי ראוי לשאול מי נלחם במי, האם הצורה והתוכן עצמם או אלה נלחמים במשתמשים בהם, אבל על כך בהמשך. מכל מקום, אם נשאל מי מהצדדים הלוחמים 'צודק' יותר, דומה שהעדיפות הברורה תינתן לתוכן/מהות. האם הדברים כל כך פשוטים? נתחיל בדוגמה קטנה מהעולם הפיסי.

הביטוי הפילוסופי הברור ביותר למתח זה מצוי אולי אצל אריסטו, אם כי לא הוא המציא את הדברים; הוא רק נותן להם ביטוי פילוסופי מלווה בטרמינולוגיה ברורה. כל עצם בעולם ניתן להתייחסות לפחות משני אספקטים; אספקט החומר ואספקט הצורה. האספקט הראשון הוא החומר שממנו עשוי העצם. במובן זה אם אני מסתכל על כד זכוכית ואומר שיש כאן לפני זכוכית (במיוחד אם 'הכד' שייך לאסכולה המינימליסטית הפוסט-מודרנית), הרי שזו המציאות ותיארתה אותה נכון. ברם, האספקט השני הוא 'הכדיות' או אם תרצו 'צורת הכד'. אם אסתכל על הכד, ואומר שיש כאן לפני 'כד' (ולא אזכיר את המילה זכוכית), שוב, אתאר את המציאות ואומר אמת.³ ברם, הכדיות היא רק הצורה של החומר, של מה 'שבאמת' ישנו, ואף על פי כן, כדאי לשים לב, שכולנו מזהים את העצם דווקא לפי צורתו, שלפחות בראייה ראשונה היא הפחות

חשובה. אנו קוראים לעצם הזה 'כד' ולא זכוכית (לפעמים אם החומר הוא יקר ונדיר, אנו מוסיפים אותו לצורה [כד בדולח] אבל לעולם איננו מחליפים אותו בצורה).⁴ מצב זה כבר מעורר את השאלה, כיצד, בלי משים העדפנו את הטפל על העיקר, ואולי בעצם הצורה היא העיקר?⁵

קיקרו, באחד מביטוייו היפים יותר תיאר את סוקרטס כמי שהוריד את הפילוסופיה מהשמים לארץ (=מהעיון בטבע לעיון באדם),⁶ וכך ננהג גם אנחנו; נעבור למישור האנושי כי הוא המעניין אותנו כרגע. דומה שכאן אין צורך לחפש הרבה שכן מתח זה שבין תוכן לצורה קיים באלמנט האנושי ביותר, זה המייחד את האדם לעומת שאר בעלי החיים והוא כמובן 'כושר הדיבור'.⁷ אחד מביטוייו של האדם בפילוסופיה היוונית הוא *zoon logikon* (=בעל חיים שיש לו לוגוס). המילה היוונית *logos* סובלת גם את המחשבה וגם את הדיבור/המילה, או ליתר דיוק, כלל אינה מבחינה ביניהם. ודוק! אנו נראה בהמשך שדווקא הניסיון להבחין ביניהם הוא אחד הקטליזטורים הגדולים להעצמת המתח תוכן-צורה. מכל מקום, האדם אינו ניחן רק בכך שהוא חושב, אלא בכך שהוא מסוגל לבטא את חשיבתו באמצעות הדיבור/הכתיבה; יתרה מזאת, כינויו האחר והיותר מפורסם של האדם *zoon politikon* (=בעל חיים שחי בפוליס)⁸ יונק דווקא מיכולת ביטוייה של המחשבה ולא מעצם מציאותה. כושר ביטוי זה הוא תמציתה של החברה האנושית. במילה 'באמצעות' לעיל רמזנו כמעט בעל כורחנו שהדיבור הוא בסך הכול מדיום לחשיבה. ברם, מה נעשה עם האמרה הידועה של אונקלוס, שרבים אימצו אותה (ויש לה כמובן מקבילות גם בתרבות ובפילוסופיה המערבית כולה) שהאדם הוא 'מדבר'?'⁹ האם סטינו שוב, גם במישור האנושי? לקחנו את המדיום ושמנו אותו בראש, הפכנו את הטפל לעיקר? ואולי יש דברים בגו.

על היחס שבין חשיבה לדיבור אינני רוצה להאריך. הרבה נכתב על כך, ואין זה נושאו המרכזי של החיבור הנוכחי. אסתפק בהנחת העובדה שראייה פשטנית של הדיבור כמדיום של החשיבה אינה פשוטה כל כך. כשם שאי אפשר לדבר בלי לחשוב (אפשר 'לברבר' או 'למלמל'),¹⁰ כך דומה שאי אפשר לחשוב בלי דיבור או שפה (=שפת דיבור). ברם, שוב, דומה שהכנסנו את הצלם להיכל, והפעם אפילו ביתר שאת? כביכול החשיבה זקוקה לתבנית של המדיום שלה כדי להתקיים?

גם בלי להיזקק לתאוריות בדבר מבנה החשיבה, האמת היא פשוטה מאוד. גם אם הדיבור יכול להיחשב, ובצדק, כנחות מהחשיבה, הרי שתמימות היא לחשוב שמדובר רק במדיום. כל מי שהתנסה אי פעם בדיבור (בעצם כולנו) יכול להעיד שלדיבור יש מהלך עצמאי. כל מי שניסה אי פעם לתת הרצאה או לכתוב מאמר התנסה בכך. תהליך הדיבור/הכתיבה יש בו לעתים גם 'היוון חוזר' לחשיבה עצמה ולשכלולה. מדובר, אם מותר לי להתנסח כך, **במדיום אוטונומי**. עד כמה רב כוחו של מדיום אוטונומי זה נראה מיד.

נסכם עד כאן: הדיבור (כמו גם פעולת הכתיבה, כמובן) עושה משהו לחשיבה. הוא יכול לשפר אותה, הוא יכול גם להיכשל בהעברתה כפי שהיא, ולעיתים הוא יכול להעביר משהו אחר

לחלוטין. במילים אחרות, מצד אחד, היחס דיבור-חשיבה יכול להיתפס כביטוי אנושי נאמן למתח שבין תוכן לצורה. מצד אחר, המתח תוכן-צורה מוצא את ביטוי המוצלח ביותר בתחום האנושי ביחס שבין דיבור-חשיבה.

ביחס זה שבין חשיבה-דיבור אני מזהה שתי רמות. הראשונה היא זו שבה הדינמיות בין החשיבה-דיבור מתרחשת 'איכשהו' בלי כוונה מוצהרת. אדם חושב על משהו ומספר אותו למישהו אחר. הוא יכול בדרך אגב להציג את הדברים באמצעות תנועת יד, הרמות קול לסירוגין ומשחקי מילים ספונטניים. הוא יכול אפילו להוסיף בדיחה. בשלב כזה המתח, שאגב הוא הכרחי (איך הצגה 'יבשה')¹¹, נסבל ואולי בקונטקסטים מסוימים אפילו רצוי; קשה לשמוע בדיחה 'יבשה'. ברם, כאשר אדם מבין את מרכיבי המתח הזה ובמיוחד את ערכו של כל אחד מן המרכיבים ואת התוצאות האפשריות של משחק ביניהם, הוא עשוי לנסות ולנצל את המתח הזה באופן מלאכותי ומודע. בדיוק בנקודה זו אנו נכנסים לשדה מוקשים. כאשר אדם מבין כיצד אפשר 'לשחק' במתח הזה, הוא יכול להשתלט עליו ולהתמחות בניצולו. זו הרמה השנייה. ברמה זו הוא יכול להיות 'אומן' בניצול זה לטוב ולרע, ויש לזכור שכמעט¹² כל דבר טוב עשוי

להיות באותה מידה גם רע, ואדרבה, כגודל גדולתו כך גודל הסכנה הטמונה בו. שלב זה הוא כמובן 'אומנות הדיבור' או בכינויה הפחות סימפטי - הריטוריקה. לשון אחר, הסכנה שבדיבור - צורת המחשבה - הופכת להיות ממשית כאשר זו האחרונה הופכת להיות אומנות. נתחיל בכמה מילים על אומנות בכלל:

כאשר אדם מבין כיצד אפשר 'לשחק' במתח שבין צורה לתוכן, הוא יכול להשתלט עליו ולהתמחות בניצולו. שלב זה הוא כמובן 'אומנות הדיבור' או סימפטי - הריטוריקה

כל אומנות¹³ שהיא, כך לימדו אותנו העתיקים, מתבססת על עיסוק ראשוני וטבעי. אדם יכול לעזור לחבר שמעד על קליפת בננה ברחוב, הוא יכול אפילו להוריד את חולצתו, לקרוע אותה ולעשות לחברו 'חבישה', גם אם פרימיטיבית. בשלב שני, אם רחמנא לצלן האדם מתנסה בכך לעתים מזומנות, הוא עשוי להפוך למיומן בדבר. חבריו ושכניו יודעים שהוא הכתובת לכל מקרה שכזה. ברם, אפשר לפתח את אותה מיומנות לאומנות. האדם שרכש מיומנות וניסיון יכול להתחיל

לחשוב על 'עיסוקו' ולהבין אותו. בשלב הבא הוא מסדר את הדברים, והביטוי המובהק של סידור זה הוא, כמובן, מערכת של חוקים וכללים. לאחר שמערכת זו מוכנה הוא יכול להכניס אחרים לתחום (=ללמד), אך כעת, הוא גם יכול לדרוש שכר ואפילו גבוה. מדוע? משום שכעת הוא כבר 'אומן'. יש באמתחתו 'אומנות' ולא רק מיומנות. בעבור 'אומנות' יש לשלם. אם כן, מהי בעצם אומנות? במילה 'אומנות' אפוא אני מתכוון בעיקר לתופעה המבטאת מודעות לחשיבות העיסוק וחשיבה רפלקסיבית עליו. פירותיה של מודעות זו הם ההבנה והידיעה המנוסחת בשיטה הכוללת הן מערכת חוקים והן מערכת אימון תואמת,¹⁴ וכל אלה יכולים

להיקנות במסגרת של בית ספר, של קורסים או של ספרים; זו תמציתה של כל אומנות.¹⁵ בלשון קצת יותר פילוסופית אנו יכולים לומר שהאומן אינו רק יודע ל... (+שם הפועל) הוא יודע גם ש... כלומר הוא יודע את החוקים, את תשתיתם ואת הקשרים שביניהם. כך הוא מסוגל לתמרן בכוח 'אומנותו' ולנצל אותה לצרכיו. האומנות בבסיסה היא אפוא 'אמצעי עזר' מודעים, שיטתיים ומנוסחים היטב, ומטרתה לעזור ולקדם את הפעילות הפשוטה והטבעית. אולם למעבר זה בין מיומנות לאומנות יש תוצאות מרחיקות לכת. גם אם האומנות אמורה לסדר את התוכן ולשוות לו צורה (סידור משפר), יש לעתים מחיר לסדר/צורה זה, ואפילו מחיר כבד. כל עוד הסדר/צורה הוא משהו פחות או יותר טבעי (או טבעי 'משופר'), ספונטני, לא מודע, וממילא נספח, הרי שהדברים והאיזון נשמרים איכשהו. ברם, כאשר אמצעי העזר האלה מתאגדים והופכים ל'אומנות' הרי שהסדר/צורה עלול לקום על יוצרו. וכאן אנו יכולים לזהות כמה שלבים: השלבים, שאתאר אותם כעת - שלבים הקשורים ביסוד ומיסוד האומנות - מקבילים לשלבים של כיבוש התוכן בידי הצורה, ובעצם מדוע לא? סוף סוף אומנות מעצם הגדרתה היא סידור **תוכן** כלשהו בצורה מסוימת.

השלב הראשון הוא השלב הטרומ-אומנותי. מדובר במיומנות שבה הצורה היא ה-instrumentum של התוכן. לשלב זה אני קורא **שלב המדיום**, והוא המצב האידאלי. ברם, הצורה לא תישאר כך לאורך זמן. משעה שהצורה זוכה למודעות (ושלב זה הוא בלתי נמנע), לסידור שיטתי, ואפילו מוסדי, תחום העיסוק עובר משלב המיומנות לשלב האומנות. כעת לצורה יש מוסד משלה ועליה לדאוג לטפח אותו. טיפוח זה, הגובל בחריגתה של הצורה ממקומה הטבעי והראוי, עשוי ליצור מתחים בינה לבין אדונה (התוכן) - זהו השלב השני. שלב זה אפשר לכנות: **מדיום אוטונומי**, והוא שלב ביניים. בשלב השלישי, ה-instrumentum עלול לנסות לתפוס את מקום האדון, ובמקרים רבים הוא מצליח. לשלב זה אני קורא: **אוטונומיה דינמית**. נדגים את הדברים:

מר שניידר החייט (יצרן ומוכר גם יחד)¹⁶ מנסה לשכנע את מר קאופמן¹⁷ א' לקנות מעיל. הוא יכול לומר לו בפשטות שהמעיל הוא טוב ושהבד מאיכות טובה. מר קאופמן א' מבין, משתכנע וקונה.¹⁸ אם מר שניידר מזהה סימנים שליליים אצל מר קאופמן א' הוא יכול להוסיף ולומר לו שהוא עצמו - החייט - לובש מעיל כזה, והדבר נכון. מר קאופמן א', שוב, משתכנע וקונה. לחלופין יכול מר שניידר לזעוק באופן ספונטני ואמתי: "אתה הרי לא טיפש עד כדי כך שתפספס את המציאה הזו, בשעה שאתה כל כך זקוק לה", והוא אכן מתכוון לכך באמת ובתמים. מר קאופמן א' מזדעזע והאסימון נופל. בכל המקרים האלה הצורה משמשת כמדיום; היא רק משרתת את התוכן, שכן מר שניידר מבין בתחומו, הוא חושב באמת שהמעיל טוב ושהוא יועיל למר קאופמן א', ובמיוחד - פעילותו כולה ספונטנית וטבעית והוא אכן דובר אמת. ברם, אצל מר קאופמן ב' הרוצה סוודר, פתאום מר שניידר מוצא את עצמו אומר באופן טבעי למדי את אותו המשפט: "גם אני לובש סוודר כזה". מר קאופמן ב' משתכנע וקונה. לאחר שהוא יוצא, מר שניידר תופס פתאום שהאמת היא שאין לו סוודר כזה. מתברר שהוא שיקר. מר שניידר

נרעש אולי לרגע מהשקר הספונטני, אך מתעשת מיד, מוציא פנקס וכותב לעצמו את החוק הראשון של מה שעתיד להיות 'אומנות המכירה'! כאן אנו כבר פוגשים בשלב השני. אמנם מר שניידר עדיין מבין בתחומו, מטרתו לעזור למר קאופמן ב', אך הוא כבר משקר, אם כי יש להדגיש - השקר הוא ספונטני וטבעי (עברה רק כמחצית הדקה מזמן שמר קאופמן א' יצא מן החנות). 'נתקדם' מעט למר קאופמן ג' הרוצה חולצה; כאן מר שניידר, שבינתיים כבר הספיק לעיין בפנקסו, עלול להשתמש במודע בטענה "אפילו אשתי לובשת חולצה כזו", אף על פי שהוא יודע מראש שהוא משקר. מקרים אלה של מר קאופמן ב' וג' משקפים את שלב הביניים: המדיום האוטונומי. מר שניידר משקר ולעתים אפילו במודע ובכוונת מכוון, אך עדיין הוא מבין

בתחומו ומטרתו לעזור למר קאופמן. הוא יודע שתוצרתו תועיל לו. הוא רק 'עוזר' לו לבחור בדבר הנכון. ברם, כשנכנס מר קאופמן ד' לחנות כדי לקנות מכנסיים, הפנקס של מר שניידר מלא עד אפס מקום בטענות שונות ומשונות, וכעת הוא משתמש בהן גם במקרים שבהם הוא בטוח שהדבר הטוב ביותר בעבור הקונה הוא 'לתפוס את רגליו' ולברוח מהחנות כל עוד רוחו בו. בשלב זה מר שניידר משקר במודע, אין הוא דואג כלל לטובת לקוחותיו, אבל, יש לזכור, הוא עדיין מבין בתחומו. לאור הצלחותיו המרשימות מר שניידר שלנו עלול להפסיק להיות חובבן, להירשם לקורס של סוכני מכירות ולהיות מומחה אמתי (אומן?) באוסף של כללים, היפים לכל זמן ולכל מקום, אוסף של כללים העשויים לעבוד בלי שום קשר לתוכן. הוא עלול אפילו להפסיק לקרוא לעצמו 'חייט'. הוא כעת עוסק ב'עיצוב'. עיצוב בגדים או שמא עיצוב דעת ה... כ'בוגר מצטיין' של הקורס מר שניידר יכול להרחיב את חנותו הקטנה לחנות כלבו ולמכור כעת גם טלוויזיות ומזוזות נוסח אשכנז. בשלב זה, האחרון, מר שניידר משקר, עושה זאת בכוונת מכוון, בלי נקיפות מצפון ובאופן מקצועי, ומעל לכל - הוא לא מבין כלל במוצרים שאותם הוא מוכר,¹⁹ והוא אפילו מתגאה בכך. כעת התוכן הופך להיות ידיעת הצורה (כיצד למכור). לשון אחר, אין תוכן. זה השלב השלישי שבו הצורה תופסת את מקום התוכן - אוטונומיה דינמית.

התרשים הזה עשוי להבהיר יותר את השלבים השונים:

1. מדיום: א. הבנה בתחום, כוונה טובה, ספונטניות בלי שום אמצעי עזר, אמת.

ב. הבנה בתחום, כוונה טובה, אמצעי עזר ספונטניים, אמת.²⁰

2. מדיום אוטונומי: א. הבנה בתחום, כוונה טובה, ספונטניות, שקר.²¹

**האומנות בבסיסה
היא 'אמצעי עזר'
מודעים, שיטתיים
ומנוסחים היטב,
ומטרתה לעזור
ולקדם את הפעילות
הפשוטה והטבעית.
אולם למעבר זה בין
מיומנות לאומנות יש
תוצאות מרחיקות
לכת. כאשר אמצעי
העזר האלה
מתאגדים והופכים
ל'אמנות' הרי
שהסדר/צורה עלול
לקום על יוצרו**

ב. הבנה בתחום, כוונה טובה, מודעות, שקר.

3. אוטונומיה דינמית: א. הבנה בתחום, אינדיפרנטיות (=תועלת למוכר), מודעות, שקר.²²

ב. חוסר הבנה בתחום, אינדיפרנטיות (=תועלת למוכר), מודעות, שקר.

גם בתחום האקדמיה אנו עדים לתופעה זו: אני יכול להרצות בצורה 'יבשה' (אם יש חיה כזו). מי שמשתכנע משתכנע, מי שלא - לא. ברם, אם חשוב לי שרבים ככל האפשר ישתכנעו, אני יכול לסדר את הרצאתי בצורה כזו, שאנשים, שקודם לא היו משתכנעים כל כך, ישנו כעת את דעתם. בשלב מאוד תמים זה (שלב המדיום) אני יכול לשחק עם הקול שלי, אני יכול לטייל תוך כדי ההרצאה (אם זה עשוי לעזור). אני יכול גם לספר בדיחה סתם כך. אני יכול, שוב באופן ספונטני, להשתמש במילים בעלות סיומת של "איזם" ו"לוגיה", ולאחר שבהרצאה הבאה מגיעים יותר סטודנטים, אני יכול, ועדיין באופן ספונטני ולא מודע, לספר יותר בדיחות ולהוסיף את הסיומות "איזם" ו"לוגיה" למספר מילים גדול יותר. בשלב מסוים אני יכול להתחיל לחשוב (גם זה מתפקידו של איש האקדמיה!) ולשאול את עצמי מדוע כמות הסטודנטים שלי עולה משיעור לשיעור? המסקנה תהיה: השימוש בבדיחות ובשפה של מלומדים. בשלב הבא, וכעת באופן מודע, אני יכול להפוך ל'מרצה המספר בדיחות', ולכן אחד שכדאי לבוא אליו. בשלב מתקדם יותר (ואני מדלג על כמה שלבי ביניים) אני יכול להיפגש עם מרצה צעיר במנוחה של הסגל ולומר לו בשקט: לא משנה מה תאמר ומה אתה יודע, כל עוד תספר בדיחות בהרצאה ותשתמש בשפה גבוהה, תזכה לרייטינג גבוה בסקר רמת הוראה ומעמדך במחלקה יעלה מעלה מעלה. מה שאני עושה באופן פרטי ובאגב אורחא, יכול להגיע לשלב הסופי. אני יכול לפרוש מהאקדמיה, לפתוח 'בית ספר למרצים מבוקשים' (תחת שם מכובד יותר כמוכר!), ואולי גם להתעשר סוף סוף - זהו השלב השלישי.

על המקבילה של תהליך זה בכתיבת מאמרים אני מדלג. הדברים ידועים לכולם. אני יכול לצבור מספר רב של חוקים צורניים שכאלה, הן לכתובה והן להרצאה, להמציא שיטה, לפרוש מהאקדמיה ולפתוח חברה המכשירה מרצים על בסיס צורני בלבד. טענתי היא שאני עשוי להצליח, ובמיוחד בעולם המודרני שלנו, אבל על כך להלן.²³

עד כאן ציירנו תמונה שחורה מאוד של השתלטות הצורה על התוכן. עם זאת, אין ספק שמה שדרוש הוא לא ביטול הצורה (על נחיצותה ובעיקר מידת נחיצותה להלן), כי אם איזון, או ליתר דיוק היררכיה נכונה בינה לבין התוכן. כעת, יבוא השואל ושאל: שאלת האיזון קיימת בכל מתח שהוא, ומתחים אינם חסרים בעולמנו, גם בימינו וגם בעבר. כל אומנות שהיא עשויה להועיל או להזיק במידה שווה.

ננסה את השאלה: מדוע להיתפס דווקא למתח זה, דווקא לאומנות זו, ודווקא בתקופה זו (התקופה המודרנית)? על כך תשובה משולשת באמתחתי.

המתח שבין תוכן וצורה בקונטקסט של ה-logos, או במילים אחרות ב'אומנות הדיבור' שונה בהבדל מהותי משאר האומנויות. כבר חז"ל התחבטו בשאלה אם דיבור נחשב כמעשה. בשאלה

זו מבטאים חז"ל דילמה קשה. האדם לא 'מייצר' דבר בכוח דיבורו (להבדיל מהאל). ברם, אנו נוהגים לומר שהדיבור יכול לשנות עולמות. האמרה 'החיים והמוות ביד הלשון'²⁴ היא מן המפורסמות. ככלל, מה דינו וערכו האמתי של דיבור? האם יש לנו עניין ב'הכול דיבורים', או שמא מדובר רק ב"סתם דיבורים"? אדם שמכה פוליטיקאי יריב בלי לומר מילה, עשוי אמנם להיענש, אך אדם שקרא לו 'בוגד', לפחות בקונטקסטים מסוימים, יישפט **כעושה מעשה** חמור במיוחד.²⁵ לעתים אנו למדים על קולתו של 'לאו שאין בו מעשה', אך לעומת זאת אנו מוצאים את חומרתה היתרה של שבועת שווא ושל ברכת השם; ומה נאמר על המשפט הידוע: 'הרהורי עברה קשים מעברה'? הדיבור שייך אפוא לסוג מיוחד של אומנויות, ולהבדל הזה בין אומנות הדיבור לאומנויות אחרות יש השלכה מרחיקת לכת. באומנויות היצרניות יש גבול לשרלטנות. באומנות הדיבור כמעט שאין. נגר שיבטיח לייצר את 'כורסת המאה' ויתאר אותה ואת טיבה כיד הדמיון הטובה עליו, יצטרך לפרוע את השטר. ברם, כאשר גם ה'תוצר' וגם הצגתו, שניהם קשורים במילים, קשה מאוד, אם בכלל, להציב קווים אדומים. מה נעשה עם מועמד פוליטי המבטיח בפאתוס גדול "להפוך סוף סוף את תושבי המדינה לאזרחים סוג א'"? מה עם חוקר המבטיח "להוכיח שרומא נפלה בשל כיבוש קרתגו" או אפילו ש"תורכיה נוצחה במלחמת העולם הראשונה, משום שהתורכים הכריחו את שבתאי צבי להתאסלם"? במצב כזה השרלטנות עשויה לחגוג. בעזרת חוקים צורניים פורמליים אני יכול להציג 'תזה' שאינה נתונה להפרכה, ודוק! הבעיה אינה בכלים החסרים לנו כדי להפריכה, כי אם בשל העובדה הפשוטה שאין מה להפריך. משפט אחרון זה דומה שדורש מעט הבהרה. נעמיק מעט: יש להבחין בין 'הפרכה' ל'חשיפת השרלטנות'. המינוח 'הפרכה' שייך ומצוי אך ורק אצל חוקר אמתי, בר-אוריין בתחומו. הוא עלול לטעות, וטענותיו יכולות להיות מופרכות בידי חבריו. המינוח 'שרלטנות' רומז למי שמתכסה באצטלה של חוקר, ובעזרת חוקים צורניים 'טוען' טענות הנראות כתזות מדעיות, אך אינן כאלה. במובן זה אני טוען שהשרלטן מציג 'תזה' שאין אפשרות להפריכה, שכן את השרלטן אין מפריכים, רק חושפים את שרלטנותו. לצערנו קורה לעתים ש'חשיפת השרלטנות' נאלצת להתבצע במסגרות מכובדות (כתבי עת מדעיים, צורת ביקורת מנומסת וכיו"ב), ובאופן פרדוקסלי דווקא היא זו שמכשירה בסופו של דבר את השרלטן ומציגה אותו כחוקר אמתי. כל זאת, יש להדגיש, אצל מי שאינו מומחה. ודוק! השרלטנות באומנות היצרניות מוגבלת דווקא משום ש'כולם מומחים'. אין צורך בהבנה עילאית כדי לקבוע ש'ריהוט' הנופל בכל פעם שמנסים לשבת עליו אינו כורסא נוחה. יש תוצאות בשטח, והן המהוות מעין שותפות בסיסית בין המומחה למי שאינו מומחה. אמנם גם באומנויות הדיבור יש תוצאות, אך אין הן תמיד בשטח. כאן נדרשים מהשופט התמצאות מקצועית בתחום, חוש ביקורת קפדני ואבחנה חדה. אלה מצויים רק אצל המומחה. יתר על כן, על בסיס צורני של משפטים 'יפים' שאומרים הכול ולא כלום, יכול הצופה שאינו מומחה לראות את 'המחלוקת' כמחלוקת בין מומחים ולעתים אף להצדיק את הרשע.

לסיכום, אומן הדיבור יכול למלא את הדף (או את חלל החדר) בלא כלום, והמבין יבין. הצורה, במצב זה, תפסה את מקום התוכן, וזאת מהסיבה הפשוטה - מלכתחילה לא היה תוכן, או אם תרצו הצורה היא היא התוכן.

דברים אלה אמורים למי שכבר מבין למה אני רומז - לחיים הפוליטיים²⁶ כולם ('פוליטיים' במובן היווני), אך בעיקר לאקדמיה, שבמובן מסוים היא חוד החנית של החברה, ואם נמשיך הלאה - לחוד של האקדמיה עצמה: 'מדעי הרוח'. לא לחינם התברחו במאה ה-19 ובתחילת המאה הנוכחית, וכינו מדע זה בשם Luftgeschäft (=עסקי אוויר), או בצורה מתוחכמת יותר Geisterwissenschaften²⁷ (=מדעי הרוחות). כאן הסכנה גדולה בעיקר. עד כאן על חשיבות הסכנה שבאומנות הדיבור. על משנה הסכנה בתקופה המודרנית שלנו, כעת:

נחזור לחייט שלנו ונניח שמדובר בחנות קטנה בכפר קטן, מקום שבו כולם מכירים את כולם. מרחב התמרון של מר שניידר מוגבל. העובדה, אם המוכר לובש את אותו מעיל,

תיוודע לקונה במוקדם או במאוחר, או אפילו כבר ידועה לו, אלא שהוא לא שם לב לכך; המוכר במקרה זה רק מזכיר לו. בקונטקסט כזה, הזיקה של הצורה לתוכן קרובה מאוד, ולכן הצורה כביכול כפוייה להישאר צמודה לתוכן. כעת נעבור לקניון השנהב (שם בדוי) והמוכר והקונה נפגשים ²⁸.once in a lifetime

במקרה כזה אין דבר

שיגביל את המוכר להשתמש בטענה 'גם לי יש כזה', ואפילו

טענות שקריות יותר.²⁹ סוף דבר, ככל שחברה גדולה ומורכבת יותר, כך עליה להיות מתוקשרת יותר (לכך תורמת הטכנולוגיה ובמיוחד הגבוהה - הי-טק - תרומה מכרעת). במצב עניינים כזה - הצורה, שיש בה אלמנט תקשורתי מובהק, רוכשת לה מעמד אוטונומי יותר ויותר. התקשורת אינה סתם instrument, גם אם באופן פורמלי ממשיכים להתנסח כך (שוב, עליונות הצורה).

**המינוח 'שרלטנות'
רומז למי שמתכסה
באצטלה של חוקר,
ובעזרת חוקים
צורניים 'טוען' טענות
הנראות כתזות
מדעיות, אך אינן
כאלה. לצערנו קורה
לעתים ש'חשיפת
השרלטנות' נאלצת
להתבצע במסגרות
מכובדות ובאופן
פרדוכסלי דווקא היא
זו שמכשירה בסופו
של דבר את השרלטן
ומציגה אותו כחוקר
אמתי**

**הדיבור שייך לסוג
מיוחד של אומנויות,
ולהבדל הזה בין
אומנות הדיבור
לאומנויות אחרות יש
השלכה מרחיקת
לכת. באומנויות
היצרניות יש גבול
לשרלטנות. באומנות
הדיבור כמעט שאין**

פירושו של instrument הוא שמשמשים בו (לא רוכשים אותו) כדי לדעת ולרכוש משהו אחר. רכישת ה-instrument באופן יזום וכמטרה בפני עצמה היא תופעה מודרנית.³⁰ ה-instrument התקשורתי הוא יעד בפני עצמו. לומדים אותו (רק לתואר שני; מעניין מדוע אין תואר ראשון בתקשורת!), ויש אפילו 'אומנים' בתקשורת. במילים אחרות, הצורה מתנתקת יותר ויותר מהתוכן. סופה של התנתקות זאת היא כיבוש התוכן בידי הצורה והיעלמותו של הראשון.

**ה-instrument
התקשורתי הוא יעד
בפני עצמו. לומדים
אותו ויש אפילו
'אומנים' בתקשורת.
במילים אחרות,
הצורה מתנתקת יותר
ויותר מהתוכן. סופה
של התנתקות זאת
היא כיבוש התוכן
בידי הצורה
והיעלמותו של
הראשון**

בדידותו של האדם בחברה המודרנית דווקא בשל פתיחותה, ויהיו מי שיגידו פתיחותה היתרה, היא מן הידועות (קפא ואחרים עסקו בה ועוד לפני עידן המחשב). האדם בחברות המסורתיות לא הכיר אולי את מרחבי העולם האנושי אך מצא את מקומו הטבעי והחברתי במעגל החיים המצומצם שבו הוא חי, ובכך מימש את היותו 'יצור פוליטי' הלכה למעשה. האדם המודרני נמצא להלכה בכל מקום, ולמעשה בשום מקום. 'חברותו' של האדם בחברה המסורתית נשענת על תוכן ורק נעזרת ב-instrumenta שונים. בדידותו של האדם המודרני נשענת על instrumenta ונעדרת תוכן כמעט לחלוטין, ואולי לחלוטין בלי 'כמעט'. כעת ישנם כללי טקס, מוסדות כמעט לכל דבר. מקפידים על הכול, ובאמת על הכול. אין דבר שאין מקפידים עליו, אין דבר שלא נכבש על ידי החוק והצורה - גם התוכן. במסגרת הדרישה שלמסיבה צריך שתהיה 'צורה' מוסיפיים לה תוכן! ברם, יש כללים (פורמליים) כיצד להוסיף תוכן למסיבה חברתית (חידון, משחק כזה וכזה שכולם כבר מכירים, אולי אפילו הרצאת אורח).

הדוגמה האחרונה מוסיפה שלב רביעי ומסוכן מכולם. השלב השלישי הסתיים כזכור בהיעלמות התוכן. ברם, האדם לא מוכן מהר כל כך להצהיר על היעלמות התוכן. התוכן חשוב. אמת, אם נדחק לפינה את הפרסומאי או את מנהל בית הספר למכירות בשיחת off the record, ואם הוא יהיה במצב של כנות (האם זה אפשרי?), נוכל אולי להוציא ממנו הצהרה ברורה שאין בעצם תוכן, או לפחות שלמעשה התוכן לא חשוב כלל.³¹ ברם, האדם הוא יצור רציונלי בתוקף העובדה שהוא שואף להיות כזה, אך טוב שהוא אינו כזה, לפחות לא באופן מושלם. האדם סותר את עצמו לעתים, ואולי בכך מתבטאת אנושיותו. אותו פרסומאי יצהיר מול תלמידיו שאין תוכן או שהתוכן אינו חשוב, אך בדברים אחרים שאינם קשורים לעבודתו - הצבעה בבחירות, למשל - תהיה לו דעה ברורה (=תוכן) שלעתים הוא מקבל אותה, שוב, מאנשים הנעזרים גם הם בפרסומאים מקצועיים כמוהו.³² סוף דבר, השלב הרביעי הוא זה שבו אין תוכן, קיימת רק צורה, אך הצורה משוכללת כל כך עד שהיא מציגה את עצמה רק כצורה לתוכן ובעצם ככזו שאינה

משפיעה על תוכן הדברים. הצגה מחוכמת כזו מצליחה אצל הקהל, והאנשים באמת חושבים שהם משתכנעים בשל התוכן. זהו הניצחון המושלם של הצורה. הצורה, כביכול, כנה עם הקהל. היא מודה שהיא בעלת כוח רב, אך מצהירה רק על עזרתה. על כגון זו אמרו חז"ל: "מודה במקצת הטענה חייב שבועה".

גם איש האקדמיה נפתח למרחבי העולם האקדמי. בתקופה המסורתית, הערכתו של חוקר נקבעה על סמך היכרות אמתית (תוכן). הצורה (רשימת פרסומים 'בשה', תארים ואפילו מספר האזכורים של שם החוקר בספרות המחקר) היתה צמודה וקרובה לתוכן, כך שהיא לעולם לא היתה יכולה לגבור עליו, על אחת כמה וכמה להשתלט עליו. גם אם היו אפשרויות לעגל פינות, הרי שבאופן עקרוני הדבר היה מוגבל. בעולם אקדמי חובק עולם ואינטרנט אין מקום ואין גם אפשרות לאותה היכרות אינטימית. היום ישנם קריטריונים,³³ או במילים אחרות חוקים צורניים. הערכתו של החוקר נקבעת על סמך הצורה בידי אנשים שכל מה שעומד בפניהם היא הצורה.³⁴ החוקר יכול ללמוד את הכללים כיצד לרכוש את הצורה (instrumenta), והסוף ידוע לכולם.

אם כן, מהו הפתרון?

ההנחה העומדת בתשתית הפתרון כפולה. ראשית, אי אפשר בלי צורה. האובייקטים בעולם הפיסי - כך כבר לימד אותנו אריסטו³⁵ - 'מורכבים' מחומר ומצורה, ואי אפשר להפריד ביניהם. אם כך בעולם הפיסי, על אחת כמה וכמה בעולם האנושי. אין ספק שהצורה אינה נחוצה רק כדי לתת נופך נוסף לתוכן או אפילו להצגתו; לא! היא דרושה לעצם קיומו של התוכן. אני האחרון שאדרוש לוותר על הצורה. להפך! יש צורך בצורה וצורך אמתי. ברם, דרוש האיזון הנכון. יתרה מזאת, ויתור על הצורה, מעין אידאליזם של תוכן טהור, מסוכן עוד יותר ממצב שבו הצורה משתלטת על התוכן. אחת התוצאות שאני מפחד מפניה מאוד, ומן הראוי לזכור זאת היטב, הוא דווקא 'רנסנס' קיצוני לעבר התוכן. כפי שכבר אמרתי - הצורה חשובה. אולם, במקרים שהצורה תפסה את מקום התוכן, הרי שאין לנו שידוד מערכות. אולי

יש לנו חיים באשליה, אך לפחות יש חיים, גם אם מוכתמים במידה מסוימת, ואפילו רבה מאוד, של צביעות. ברם, ברגע שתהיה מהפכה קיצונית, פנייה לעבר רדיקליזם תוכני, כאן, עד כמה שהדבר נשמע פרדוכסלי, שכן מדובר על קידוש התוכן הטהור, הרי שדווקא כאן עשוי להיווצר

**השלב הרביעי הוא זה
שבו אין תוכן, קיימת
רק צורה, אך הצורה
משוכללת כל כך עד
שהיא מציגה את
עצמה רק כצורה
לתוכן ובעצם ככזו
שאינה משפיעה על
תוכן הדברים. הצגה
מחוכמת כזו מצליחה
אצל הקהל, והאנשים
באמת חושבים שהם
משתכנעים בשל
התוכן. זהו הניצחון
המושלם של הצורה**

שידוד מערכות מוחלט הקשור באסון של ממש. מקום בלי מסגרת וצורה, ולו המינימלית ביותר (וגם האנרכיסטים הקיצוניים בסופו של דבר אינם קיצוניים כל כך) הוא חממה למהפכות תמידיות, ומהפכות לוו תמיד באסונות לפרט, ובמיוחד מהפכות שחרתו על דגלן את טובת הפרט (גם אם דרך טובת הכלל-מדינה).³⁶ ההנחה השנייה העומדת בתשתית הפתרון היא שאין מחזירים את הגלגל אחורנית. התקשורת, זו המקצועית והקריטריונים למיניהם הממלאים את חיינו, החל במוצרים ממותגים ועד מספר הפרסומים, היא חלק מהמציאות ועל הפתרון להתמודד אתה ולא לבטלה. אין ספק שלתקשורת וכל מה שקשור בה יש יתרונות, אך כגודל התועלת כך גודל הסכנה, ואיתה יש להתמודד.

1908- כתב Paul Shorey: "We are free from rhetoric only by the study of its history". לפחות ברמה העקרונית הפתרון הוא פשוט. **המודעות** למתח הזה ובמיוחד לסכנה הטמונה בהפרתו. ברם, נראה שאפילו אם הגענו לשלב הזה (ובעצם דילגנו עליו) אין בכך די. היום אנו יכולים לשמוע אנשים המודים בפה מלא שהנאומים והגימיקים למיניהם אינם משקפים דבר, ולעתים משקפים אפילו את ההפך ממה שעליו הם מצהירים, אבל 'כך העולם נוהג'. אדם עשוי להיות מודע לעובדה שמכרו לו 'מוצר' באמצעות סמאות שאינן מתחייבות לדבר, ועם זאת הוא עשוי לחייך, לשבח את הפרסומאי, אבל... לקנות את המוצר (על המישור הפוליטי והאקדמי אין צורך להרחיב). מכאן אפשר לקבוע בוודאות שעל אף הודאתם הרי שהאנשים מושפעים מהצורה וממש מנהלים את חייהם על פיה (על חשבון התוכן), שכן מה שקרוי היום 'עיצוב דעת קהל' בונה בדיוק על הצורה, ואין ספק שהוא מצליח. סקרים המבוצעים יום לאחר נאום של פוליטיקאי כזה או אחר, מסע פרסום של מוצר חדש היוצא לשוק (דוגמה מובהקת לצורה), תמיד מניבים פירות. כלומר, הציבור כביכול 'יודע', אך מתנהג כאילו הוא אינו יודע; דבר המעמיד בספק את ידיעתו. אולי אפשר לומר שהוא 'מודע' למצב אך לא 'יודע' אותו. נפרט:

המצב היום חמור בהרבה מבעבר. אם בתקופה העתיקה ואחריה היו מעטים שידעו את האמת וציפו ליום שהאמת תתגלה וממילא יהיה בכוחה לבצע את השינוי, הרי שהיום דומה שאין

מוצא. הציבור יודע את האמת ובאמצעות מנגנון של 'הכרה במציאות' או איזושהי גרסה מעוותת של הגינות או כנות, מעלים על נס מציאות זו ובכך כביכול מקבעים אותה. ברם, לדעתי עדיין יש סיכוי, והדבר תלוי בהבנת המושג 'אמת'. אין ספק, שהמילים 'אמת' ו'מציאות' קשורות זו בזו.³⁷ אדם יכול לדעת את האמת במובן של להכיר במציאות כפי שהיא נראית לפניו בזמן נתון. במובן זה של 'אמת' לכאורה אין לנו סיכוי לפתרון. ברם, המונח 'אמת' לפחות כפי שלדעתי סוקרטס (המובא באפלטון) הבין אותו, פירושו הכרת המציאות לא רק כפי שהיא, אלא כפי שהיא בפוטנציאל לזמנים אחרים. לשון אחר, הבנת המנגנון והערכים של מציאות נתונה, ובמיוחד התוצאה האפשרית/הכרחית של מצב זה בעתיד. זה אגב, המובן של המונח 'אמת' ביוונית - 'היחשפות', ובקונטקסט דנן, לחשוף את תשתית המציאות שלנו, כך שיהיה בכוחנו לנבא את תוצאותיה בעתיד. במובן זה דומה שהציבור עדיין לא יודע את האמת,³⁸ ולכן לדעתי עדיין יש סיכוי. כיצד עושים את הדבר הזה, או מהי הפרוגרמה המדויקת, שדרכה אפשר לבצע את השינוי (לפחות ברמת 'הכרת המציאות'), על זה כבר אמרו: 'הפילוסופים מדברים והפוליטיקאים עושים'. מכל

מקום, גם אם ניכשל חזקה עלינו אמרתו של סוקרטס בפיידרוס (בתרגום): מי ששואף אל היפה (=הטוב) גם כישלונו יפה.³⁹

**הצורה אינה נחוצה
רק כדי לתת נופך
נוסף לתוכן אלא
לעצם קיומו של
התוכן.
יש צורך אמתי בצורה,
אך דרוש איזון נכון.
יתירה מזאת, ויתור
על הצורה, מעין
אידאליזם של תוכן
טהור, מסוכן עוד יותר
ממצב שבו הצורה
משתלטת על התוכן**

הערות

- 1 הקשר בין צורה לתוכן הוא נושא שנדון לא מעט. המילה 'הרהורים' מרמזת לכך שאין אני רוצה למצות את הנושא, ואפילו לא את מקצתו. יתר על כן, הנושא נדון מזווית אחת בלבד ומתייחס לתחומים ברורים ומוגדרים מאוד שאותם יזהה הקורא בנקל.
- 2 אפשרות אחרת לבטא את היחס הזה, במיוחד בעצמים הפיסיים, היא חומר-צורה. השווה מיד להלן.
- 3 אמת, אריסטו עצמו מבחין בין eidos לבין morphé, דהיינו האבחנה בין צורה חיצונית (אסתטית) לפנימית

- (מהותית). ברם, יש מקרים רבים - כד למשל - ששתי הצורות האלה מתקרבות מאוד האחת לחברתה, שכן צורת הכד (eidos) היא בדיוק העובדה שמדובר בכלי שיכול להחזיק נוזלים וכדו'. כלומר, צורה (חיצונית) של כד.
- 4 הזכוכית למעשה לא שווה דבר (בערך כספי). האומן, בוודאי זה המפורסם, שנותן לה צורה, ותהיה המוזרה ביותר (ככל שהשינוי קטן ומינימלי יותר, כך מדובר באומנות טובה יותר!), מעלה את ערך 'הזכוכית' פי אלפים. דוגמה חיובית יותר: פסלי פיקאסו, כמעט שאין בהם חומר. ברוב המקרים החומר אפילו בזוי.
- 5 לא לחינם בכותרת ההרצאה הקדמתי את הצורה לתוכן ...
- 6 אם כי, כדאי לציין, שלא בצדק; היו סופיסטים שעשו זאת לפניו.
- 7 במובן זה נטען לעיל שהעולם, גם זה האנושי, טבוע במתח של תוכן-צורה.
- 8 התרגום הנפוץ והמקובל למינוח אריסטוטלי זה הוא 'בעל חיים/יצור חברתי'. לדעתי, התרגום המוצע כאן קרוב יותר למקור. כל זאת אם מבינים מהי הפוליס בעבור היווני (במיוחד במשטר הדמוקרטי).
- 9 יכול להיות שמדובר בתרגום המילה 'לוגוס', אך עדיין זכותנו לשאול מדוע לא לתרגם 'חושב'?
- 10 היוונים (הסטואים בעיקר) הבחינו בין logos (צליל בעל משמעות רציונלית) לבין phoné (צליל 'סתם').
- 11 לכך יש גם ביטוי פילוסופי טרמינולוגי במטפיסיקה האריסטוטלית: אין חומר בלי צורה ו-vice versa. כל עצם בעולם 'מורכב' (=ניתן להסתכלות מזווית של) מחומר ומצורה. ההפרדה היא רק בהפשטה ואין לה מקבילה אונטית. בלשון אריסטוטלית כל עצם הוא synolon.
- 12 המילה 'כמעט' באה להוציא את ה-areté (שהיא כמוכן 'טוב'), שמעצם הגדרתה אינה יכולה להיות 'רע'.
- 13 א. היוונים לא הבחינו בין אמנות בקמץ קטן (=אמנות 'פה') לאומנות בשורוק (=אומנות 'טכנית'). ב. אינני מתייחס לשימושים המוניים ומושאלים של המילה 'אומנות', המבטאים יותר את התפעמותו (ולעתים אף את בורותו) של הקהל, מאשר את 'אומנותו' של המבצע.
- 14 כבר העתיקים ידעו על שני האלמנטים האלה של 'לימוד עיוני' ושל 'אימון' כמרכיבים הכרחיים של כל אומנות.
- 15 ברם, יש לזכור, שאותה הבנה וידעיה היא בהרבה מקרים רק נחלתם של מציאי האומנות. התלמידים והבוגרים שנקראים אף הם בשם 'אומנים' אינם תמיד יודעים ומבינים את תחום העיסוק. במקרים רבים הם רק יודעים את אוסף הכללים והחוקים. יישומם הנאות מבטיח להם תוצאות דומות לאלה שיודעים באמת (ידעיה אפלטונית-אריסטוטלית). ברם, פיתוח נושא זה חורג מתחום החיבור הנוכחי, אם כי הוא שייך לטופו. אותו לימוד של כללים וחוקים, לעתים בלי הבנה מינימלית של מה שעומד מאחוריהם (=התאוריה) שמאחורי האומנות שלהם), הוא ביטוי קלסי לכבישת התוכן על ידי הצורה. על כך ראה בהמשך.
- 16 ההפרדה בין היצור למוכר (שכבר זכה לכינוי המכובד 'משווק') היא בדיוק התוצאה של השתלטות הצורה על התוכן, וראה מיד להלן.
- 17 לאמתו של דבר המילה הגרמנית ל'קונה' היא käufer. בכל זאת השארתי את המילה kaufman כי היא מצויה יותר במקומותינו. 'קאופמן' פירושו דווקא 'סוחר'. עם זאת, ייתכן שהקרבה האטימולוגית של 'סוחר' ל'קונה' אינה מקרית; תפקידו של הסוחר הוא לדאוג שיהיו לו קונים ... על הערה זו ורבות אחרות אני מודה לפרופ' יוחנן גלוקר מאוניברסיטת תל אביב, שקרא גרסה מוקדמת של הדברים.
- 18 מקרה כזה הוא על גבול האידיאלי שאין לו כמעט מקבילה במציאות. המוכר הפשוט ביותר ישתדל לדבר יפה ... שלב ראשוני זה מובא רק לשם המתודה והסדר.
- 19 וממילא אין הוא יכול להתחשב בטובת לקוחותיו, גם לו רצה.
- 20 חלק זה הוא, כמוכן, החלק הטרומ-אומנותי.
- 21 סעיף זה הוא חוליית מעבר. עדיין איננו בשלב האומנות שכן חסרה לנו המודעות, אך אנו עדים כבר לעימות

- שבין הצורה לתוכן - שימוש בטענה שקרית. מסעיף (ב2) אנו נכנסים לשלב האומנות.
- 22 המוכר לא חייב לשקר, אך הוא יעשה זאת בלי בעיה אם הדבר יועיל לו. מכל מקום תועלתו של הלכות אינה נלקחת בחשבון.
- 23 כדאי לציין שכיום, בהרבה אוניברסיטאות בארה"ב, מלמדים תלמידי דוקטורט המתכוונים להיות מרצים באוניברסיטה, לא רק את המקצוע שהם עובדים בו, אלא גם כיצד 'לשווק' את עצמם במקומות שונים; בהרצאות, במאמרים, בספרים, לכתבי עת ולהוצאות שונות, ואפילו כיצד להציג את עצמם (בהרבה מובנים שונים) בפגישות עם חוקרים אחרים (בפרט אלה שיכולים לעזור לקידומם). יש אפילו מדריכים בדפוס לבניית קריירה אקדמית.
- 24 על פי: "מות וחיים ביד-לשון ואהביה יאכל פריה" (משלי, י"ח, כ"א).
- 25 מידת העונש אינה קנה מידה, משום שלעתים המכסימום שניתן בחוק אינו משקף את מידת החומרה שבה הציבור שופט את המעשה (הסתה למשל); ואדרבה, פער זה משקף בדיוק את המתח עליו אנו מדברים.
- 26 אין ספק שב'מקצוע' הפוליטיקה הדיבור הוא העיקר. אפילו 'תוצאות בשטח' אינן משנות דבר. משפטים דוגמת "אני אדאג שכל אזרח יהיה גאה במדינתו" בתעמולת בחירות, או "דברי הוצאו מהקשרם" בעמדת התגוננות, יכולים להיות יפים לכל פוליטיקאי, בכל זמן ובכל מקום. ניתן להשתמש בהם באופן טבעי, אך הם יכולים להילמד גם באופן מקצועי - אוסף משפטים שמטרתם למנוע מהפוליטיקאי את האסון הגדול ביותר - השתיקה.
- 27 על בסיס המינוח הנכון Geisteswissenschaften.
- 28 בקניונים כאלה מתחלפים המוכרים בתדירות גבוהה ולעתים גם בין המחלקות השונות!
- 29 אמת, במקרה כזה הקונה ישתכנע פחות, אבל, עדיין, בצירוף עוד גורמים הטענה עשויה לעזור. בדיוק על נקודה זו עומדים הפרסומאים. צירוף של כמה וכמה טיעונים, שכל אחד מהם יכול להיות מופרך בקלות; כשכולם יחד הדבר 'מחשק' את הקונה והאסימון נופל.
- 30 היווני היה חש צרימה חדה במינוח דוגמת 'רכישת ה-instrument' עכ"ו 'אומנות ה-instrument' (היווני הקלסי שעוד לא למד לטינית, היה משתמש כמוכן במונח organon).
- 31 זה בדיוק מה שעושה סוקרטס בהרבה מן הדיאלוגים האפלטוניים. באמצעות התהליך הדיאלקטי הוא מנסה לגרום לבר שיחו להוציא מתוך תוכו 'הצהרות' שלא זו בלבד שבנסיבות רגילות הוא לא היה מעז לומר; הוא היה מצהיר בדיוק את ההפך. כמוכן מסוים בר השיח מגלה את דעותיו העמוקות והחבריות בראש ובראשונה לו עצמו. בהרבה מן המקרים מסתבר לבר השיח שהוא מחזיק בעת ובעונה אחת דעות סותרות. קליקס בדאלוג 'גורגיאס' מגלה בעזרת חקירתו של סוקרטס שכל מה שהוא שואף אליו זה הכסף והשלטון (הכסף בעזרת השלטון) בלא להתחשב בדבר. קליקס, הפוליטיקאי השואף לקריירה בחברה האתונאית, לא יעז להצהיר הצהרה שכזו בפומבי, בראש ובראשונה משום שהוא עצמו אינו מודע לה כל כך; היא נסתרת לה אי שם. לדעתו הוא רוצה בטובת העם (על כך כמוכן הוא מצהיר שוב ושוב) אך ... כמוכן גם לו עצמו (הרי הוא לא יכול להזניח את עצמו ואת ביתו; כולם יבינו זאת); הוא לא ממש משקר בהצהרותיו; נראה שמכונת אמת לא תמצא אותו משקר. ברם, הבירור מה 'באמת' הוא רוצה וכיצד שני הדברים לעיל לא הולכים יחד, בירור זה נעשה 'בעזרת' סוקרטס.
- 32 מנקודת מבטה של 'אומנות המכירה', מה ההבדל בין מכירת מעיל למכירת דעה או מועמד?
- 33 באופן כללי אפשר לומר שככל שהחברה-זולת גדולה יותר כך עולים קרנם וחשיבותם של הקריטריונים.
- 34 דומה שגם הכנסים, שכעיקרון נועדו לצמצם את הפער צורה-תוכן ולגרום להיכרות קרובה ובלתי אמצעית בין החוקרים, כמעט שנכבשו גם הם בכבשן הצורה. אמנם כנסים מתקיימים (ואולי יותר מדי!), אך מה נאמר על כנס המתקיים בו זמנית בשמונה אולמות שונים, כשלכל מרצה ניתנים עשרים דקות של הרצאה שאותה

- הוא קורא מן הכתב; בשל חריגות מהזמן לא נותר פנאי לשאלות, ובגלל גודלו של הכנס אותו מרצה לא יכול להישאר אפילו לשיחה על כוס קפה כי הוא צריך לשמש כיו"ר במושב אחר ...?
- 35 אגב, כל הניסיונות, של הניאופלטונים בעיקר, למצוא את ה'חומר הטהור' (החומר ההיולי) כמו גם את הצורה הטהורה (הטוב האפלטוני? האל האריסטוטלי? האחד הפלוטיני?) ידועים ב'אידאיות' שלהם הגובלת לעתים רבות במיסטיקה.
- 36 דוגמאות לכך אינן חסרות ובתחומים שונים: בתחום הדתות קמות לעתים תנועות בעלות משיכה עזה לתוכן הטהור, הבאה במקרים לא מעטים על חשבון הצורה/המסגרת הדתית. ביהדות אפשר להזכיר את תנועת החסידות בראשיתה. תנועה זו, ששאפה לחדור ל'פנימיות התורה', כפי שהגדירו זאת מייסדיה, נטתה במידה כזו או אחרת להפוך את הפן המעשי של קיום המצוות (הצורה הדתית) למסגרת חיצונית בלבד. דבר זה היה כרוך בהכרח במידה כלשהי של זלוול בפן זה, ועל כך יצא כמוכחן קצפם של המתנגדים. המעניין הוא שבתקופתה השנייה חזרה החסידות למסגרת החיצונית ואף החמירה את שמרנותה - כל זאת בשל הסכנה שנסקפה מאותו 'רדיקליזם דתי' (השווה: מ' פייקאדו, 'סידות פולין, ירושלים תש"ן, עמ' 37 - 153).
- בתחום הפוליטי אפשר להזכיר את התנועות האנרכיסטיות למיניהן: האופטימיות שלווה את לידתן הסתיימה במקרים רבים בעלייתם של משטרים דיקטטוריים. גם בתחום האומנותי אנו עדים לתופעה זו. ההשתחררות מכבלי המטריקה למיניהם וצורות ספרותיות קבועות מראש לא תמיד שכרה היה בצדה. לא קשה למצוא את המשורר/סופר המודרני המביע את רחשי לבו הטהורים מכל מחסומי הצורה ולפעמים גם מתוכן ...
- 37 המילה aletheia ביוונית אינה מבחינה בין 'מציאות' ל'אמת'. יתר על כן מובנה האיטימולוגי של המילה הוא 'מה שנחשף/מתגלה' (= 'מה שכבר אינו נסתר'). ראה מיד להלן.
- 38 הציבור לא מודע באמת לתוצאות העתידיות של מצב חברתי זה. אין הוא מפנים ומטמיע בתוכו את משמעות התהליך שבו התוכן נעלם ונשארת רק הצורה. יתר על כן, הציבור לא מסוגל לראות צעדים מספר קדימה ולהקדים תרופה למכה, ואולי זה עוד הישג של הצורה (תקשורת?) בימינו - למנוע מהאדם המודרני לעצור לרגע ממרוצת החיים ולהתבונן בעיניים פקוחות על סוף התהליך. הצורה דואגת שהאדם יהיה נתון כל כולו בתוך התהליך ללא שיוור וללא הפסקה.
- 39 הביקורת המוטחת כאן במנגנון ההערכה הקיים במדעי הרוח, כמו גם בחיים הפוליטיים/חברתיים היא קיצונית ובכוונה. אין ספק שלצד תופעות כמו citation index יש היום ועדות מקצועיות המתייחסות גם לאיכות המאמרים ולא רק לכמותם. כך גם ציור התקופות הקדומות כ'ורודות' גם הוא כמוכחן אינו מדויק. גם בחיים הפוליטיים/חברתיים המצב אינו אבוד. אין ספק שיש מוצרים איכותיים והציבור לא תמיד מחפש את 'המותגים'. למקצת הפוליטיקאים יש אפילו 'קבלות' וכדו'. לשון אחר, יש הרבה 'אפור' בתחום שלא זוכה לייצוג ('אפור' גם במובן החיובי). אף על פי כן, קיצוניות זו מטרחה במקומה - פתיחת דיון וחשיבה; כל זאת, כדאי לציין, על אף נימתו הפסימית של כותב הדברים, ואותה אין הוא מנסה להסתיר.